

The image features three blue spheres of different sizes (large, medium, and small) and two intersecting blue lines that form an 'X' shape across the page. The spheres have a slight shadow and a highlight, giving them a 3D appearance. The lines are thin and light blue.

KERKEN WERKEN MEE

AAN DE ENERGIE VAN DE
TOEKOMST

Zeeuws Sociaal-Ethisch Beraad

INLEIDING

Aan de Provinciale Raad van Kerken in Zeeland werd gevraagd welk standpunt kerken in Zeeland hebben over een mogelijke tweede kerncentrale in Zeeland. Hét standpunt van de kerken op deze vraag is niet te geven, maar de Raad wilde de vraag niet uit de weg gaan. Met het Zeeuws Sociaal Ethisch Beraad zocht ze mogelijkheden om leden van de kerken in Zeeland te helpen bij hun eigen meningsvorming, vanuit een gelovig perspectief, en in het licht van de bredere discussie over duurzame energie. Ze organiseerde een openbaar debat met mensen binnen en buiten de kerken. Vanuit dat debat reikt ze kerken in Zeeland deze brochure aan, die gebruikt kan worden om in eigen kring (en breder) met elkaar te spreken over de energievoorziening in de toekomst.

Op 27 oktober 2010 werd in de kerk De Hoogte in Goes een openbaar debat gehouden over duurzame energie en de mogelijke komst van een tweede kerncentrale in Zeeland. Dit publiek beraad werd in juni 2010 voorbereid met vier deskundigen. Eind oktober gingen zij met de inleider van het debat, met elkaar en met de belangstellenden in gesprek. Hun inbreng, de inleiding en de reacties van de aanwezigen vormen de bouwstenen voor deze brochure. Leden van het Zeeuws Sociaal Ethisch Beraad hebben de inleiding en de reacties voor deze brochure bewerkt. Zij zijn dus verantwoordelijk voor de inhoud. Letterlijk overgenomen zijn de stellingen van de inleider op het Open Beraad, Hans Schravessande van Kerk en Milieu, en van de vier deskundigen, Thom van Riet van de Zeeuwse Milieu Federatie, Annemieke Stallaert van Energiebedrijf Delta, Adrie van 't Westeinde van Zeeuwind en van Marten Wiersma, gedeputeerde van de Provincie Zeeland.

Van harte nodigen wij u, leden van de plaatselijke Zeeuwse Kerken, uit om gebruik te maken van de teksten en suggesties uit deze brochure. U kunt ze gebruiken tijdens de veertigdagentijd of later dit jaar tijdens de week van de Schepping (4-10 september 2011). Ook in andere periodes kunt u met behulp van deze brochure in uw eigen gemeente of parochie een bezinning over het gebruik van energie starten. Desgewenst kan het Zeeuws Sociaal-Ethisch Beraad u helpen met de uitwerking van de bezinning.

Inhoud

INLEIDING	3
ENERGIEBRONNEN EN ZORG VOOR KLIMAATVERANDERING.....	5
Zeeuwse situatie	5
Samenhang levensbeschouwing en opvattingen over energie en klimaatverandering.....	6
Het gesprek in Zeeland	6
Stelling Hans Schravendesande	7
REACTIES OP HET VOORGAANDE	8
Thom van Riet van de ZMF	8
Annemieke Stallaert (Delta)	8
Adrie van 't Westeinde (Zeeuwind)	9
Marten Wiersma (gedeputeerde Zeeland).....	9
Enkele momenten uit de discussie	11
GESPREKSVRAGEN VOOR DE KERKEN BIJ BROCHURE 'ENERGIE VOOR DE TOEKOMST'	12
Vragen voor een avondvullende bijeenkomst.....	12
Vragen voor meer bijeenkomsten (2 à 3 avonden)	14
GEBEDSDIENSTEN	16
Gebed omwille van de schepping.....	17
PRAKTISCHE TIPS	22
Wat kunnen kerkmensen individueel/thuis doen aan duurzame energie? ...	22
Wat kunnen gemeenten/parochies doen aan duurzame energie?	23

ENERGIEBRONNEN EN ZORG VOOR KLIMAATVERANDERING

Samenvatting van de inleiding van Hans Schravessande, lid van de werkgroep Kerk en milieu.

Zeeuwse situatie

Het is in Zeeland lang stil geweest rond kernenergie. Na de ramp in Tsjernobil, in 1987, zouden er immers geen nieuwe kerncentrales gebouwd worden.

De Nederlandse Kerken hadden voor 1987 kernenergie niet afgewezen, maar wel gewichtige vragen gesteld. Er werd over kernenergie altijd gesproken in het kader van nieuwe levensstijl en wereldwijd eerlijk delen. Dat gebeurt nog steeds, zie bijvoorbeeld het geschrift van de Nederlandse Raad van Kerken 'Kwetsbaarheid, verantwoordelijkheid en moed' uit 2009. Sinds 2002 houdt de landelijke werkgroep Kerk en Milieu van de Raad van Kerken zich bezig met de klimaatvragen, nu richt men zich ook op de verschillende vormen van energievoorziening, inclusief kernenergie.

Als er vanuit de kerken over energie voor de toekomst gesproken wordt dan gebeurt dat vanuit hoop, die boven pessimisme en optimisme uit stijgt.

De positie van de kerken in de samenleving maakt hen bescheiden. Maar ze mogen wel vragen stellen bij de productie van energie: over de stand van de techniek, de veiligheid en het afval, over de voorzieningszekerheid en over de noodzaak om CO₂ terug te dringen: is kernenergie daarbij nodig?

De kerken vragen ook om heldere, onpartijdige voorlichting over de standpunten van de milieubeweging en de energieleveranciers.

Belangrijke ethische vraag daarbij is: hoeveel risico mogen we nemen als het gaat om klimaatverandering?

Minstens zo belangrijk is de vraag naar onze ecologische voetafdruk. Dat vragen de meest kwetsbaren in de wereld ons. Wij delen de wereld en haar energievoorraden met volkeren wereldwijd, maar ook met generaties na ons.

Daarbij zullen de kerken de zorgen en vragen van mensen bespreekbaar moeten maken.

Samenhang levensbeschouwing en opvattingen over energie en klimaatverandering

Er is een aantal Bijbelse denkmodellen te herkennen.

1. Het terugverlangen naar het paradijs, in het verlengde daarvan het apocalyptische model: het is prima, wanneer het slecht gaat, want des te eerder komt Christus terug. Zo werd er onder George W. Bush in Amerika geredeneerd. Al Gore legde daar tegenover het beeld van rentmeesterschap uit. Al Gore verloor de verkiezingen en de VS tekenden het Kyotoverdrag niet.
  2. Het beeld van het rentmeesterschap. Dat is overigens nauwelijks een Bijbels beeld. Liever denken we aan partnerschap van/met de natuur. Dat kan tot andere ethische keuzen leiden.
  3. Het beeld van de toren van Babel: de maakbaarheidsgedachte. Is sleutelen aan de natuur wel mogelijk en gewenst?
  4. Het beeld van het Jubeljaar, dat vraagt om wereldwijd delen.
- Die Bijbelse modellen zijn in onze cultuur verankerd. Daarom kan de kerk hier ook over mee spreken.

Het gesprek in Zeeland

In Zeeland is er binnen de kerken nog geen sprake van een echte energiediscussie. Daarin zouden minstens de volgende vragen een rol moeten spelen:

1. Gaan we uit van ongebreidelde uitbreiding van energieverbruik of zetten we in op beperking?
2. Is kernenergie werkelijk nodig om CO2 uitstoot te beperken? Er zijn scenario's zonder kernenergie voorhanden.
3. Wie draagt uiteindelijk de kosten voor de eindopslag van het kernafval? Stel dat Delta zich vertilt aan een tweede kerncentrale en failliet gaat?
4. Wie verrichten het werk bij de bouw? Zeeuwen of buitenlanders zoals Polen?
5. Is er een duidelijk beeld van de voors en tegens bij de keus voor verschillende vormen van energieopwekking?
6. Welke religieuze en levensbeschouwelijke vragen spelen er op de achtergrond in de discussie mee?

Stelling Hans Schraevesande

Voor een verantwoorde besluitvorming rond nieuwe kerncentrales
In Zeeland moeten in het gesprek drie dimensies aan de orde komen:

1. de meer technische uiteenzettingen van pro's en contra's;
2. de hiermee verbonden ethische keuzes;
3. de daarachter liggende levensbeschouwelijke en religieuze vragen.

REACTIES OP HET VOORGAANDE

Thom van Riet van de ZMF

De energievoorziening vraagt om een maatschappelijke worsteling. Groei staat hier tegenover eerlijk delen en kernenergie tegenover duurzame energie.

Energie is de brandstof voor de economie, maar je moet menskracht en denkkraft ook mee berekenen.

Elke handeling heeft gevolgen voor de toekomst, daarom is betrokkenheid van mensen hierbij wezenlijk.

Het is beter om kleine stappen te nemen, die je kunt overzien. Op het gebied van energievoorziening betekent dat: zet niet een dergelijke grote stap als een nieuwe kerncentrale vereist.

Vooraf: voorkom verspilling en werk daarbij samen met vele partners, uit de industrie en uit de burgerij.

Stelling Thom van Riet

Op vele manieren en wereldwijd beschadigen wij het ecosysteem, waarvan we zelf zo afhankelijk zijn. Duurzame ontwikkeling moet zeker voor de productie en consumptie van energie het leidend perspectief zijn en de maatlat. Kernenergie is niet schoon en past niet in een duurzame ontwikkeling. Investeren in kernenergie belemmert voor tientallen jaren de noodzakelijke innovaties en ontwikkeling van duurzame energie. Zeeland kan en moet in 2050 CO-2 neutraal en kernenergievrij zijn.

Annemieke Stallaert (Delta)

Je moet zowel het een, kleine stappen zetten, als het andere, grote stappen zetten, doen anders red je de oorlog niet.

Ook Delta vraagt zich af wat duurzaam is. Duurzaamheid betekent: in de behoefte van de huidige generatie voorzien zonder de toekomstige generaties te beperken. Dat vraagt om een totaalafweging. Daarbij ga ik uit van de driehoek: schoon, betrouwbaar/veilig, betaalbaar.

De betaalbaarheid kwam tot nu toe niet aan de orde. Dat is een sociaal aspect.

Dankzij de kernenergie kunnen wij de verliezen op de zonne-energie opvangen. Wind en zon leveren niet continu energie.

Stelling Annemieke Stallaert

Als het om energie productie gaat is er niet zoiets als een ideale oplossing: voor mij gaat het om de gelijkzijdige driehoek met op de drie punten: schoon, betrouwbaar en betaalbaar.

Adrie van 't Westeinde (Zeeuwind)

In de tachtiger jaren was er de angst voor verspreiding van kernwapens, voor ongevallen en voor het afvalprobleem. Die factoren spelen nog steeds.

Nieuw argument voor kernenergie moet zijn: CO-2 reductie. Een sterk argument, dat we niet naast ons neer kunnen leggen. Een kerncentrale levert minder CO-2 dan een kolencentrale, maar produceert niet duurzaam.

We moeten zowel het aandeel van duurzame energie (wind, zon, zee, biomassa) vergroten als inzetten op energiebesparing.

Daarbij moeten we ook denken aan betrekkelijk eenvoudige technieken, denk aan Peruaanse families, die op uitwerpselen koken.

We moeten uit oogpunt van democratische controle en eerlijke verdeling inzetten op kleinschalige, duurzame energieproductie. Grootschalige productie betekent concentratie van macht en kapitaal.

Stelling Adrie van 't Westeinde

Duurzame energietechnieken (zon, wind, water, bio-energie) zijn eenvoudige technieken, die dicht bij de mensen staan. Vanuit oogpunt van democratische controle en rechtvaardige mondiale verdeling is het beter te investeren in duurzame productiemiddelen dan in hightech superopwerkingsinstallaties.

Marten Wiersma (gedeputeerde Zeeland)

De besluitvorming over de tweede kerncentrale ligt in Den Haag. De Provincie Zeeland zet zich energiek in voor die vormen van energie, waarover ze wel gaat, zoals de getijdencentrale in de Brouwersdam.

Het perspectief van de grootverbruikers is belangrijk.

Politiek Zeeland kijkt verkrampt naar de kernenergie discussie.

Door de privatisering is sturing van de energievoorziening door de politiek niet meer goed mogelijk.

Zeeland staat niet los van de grotere verbanden. In Midden-Europa is geen koelwater meer te vinden, daarom willen de Duitse leveranciers aan de Noordzee energiecentrales bouwen.

Moeten we eigenlijk niet toe naar een economie van het genoeg? Dat is geen utopie.

Wat wel een utopie is, dat is de liberale markteconomie.

Het maatschappelijk middenveld, waarbij de kerken horen, moet zich in de discussie melden.

Stelling Marten Wiersma

Kerken en kerkmensen kunnen, als belangrijk segment in het maatschappelijk middenveld, een belangrijke rol spelen bij het debat over de immense opgave om onze (mondiale) energievoorziening in balans te brengen met de draagkracht van de aard en op een wijze, die recht doet aan de noties, dat iedere aardbewoner (en de toekomstige generaties) een rechtmatig deel toekomt en dat oplossingen in deze energietransitie geen hypotheek op de toekomst mogen leggen.

Enkele momenten uit de discussie

- Verontrustend, dat u als Zeeuwen de Europese dimensie van het energievraagstuk niet te bespreken krijgt. Het zijn Duitsers, die hier een derde kerncentrale willen gaan bouwen.
- Wonderlijk, dat minister van der Hoeven twee dagen voor haar aftreden het besluit nam om de voorrang voor duurzame energie te stoppen. De energiemaatschappijen hebben daar juist een pleidooi voor gevoerd.
- We gooien nu warmte weg in de rivieren en in de zee. Je moet juist centrales daar bouwen, waar je ze nodig hebt.
- Moeten we niet gaan denken aan de economie van het genoeg? Hoe lang kun je aan de stijgende vraag voldoen? Behoeften moeten niet meer opgewekt worden.
- De kerken zijn zeer bezig met Fair Climate: zo ondersteunen ze een professor, die in krottenwijken in Zuid-Afrika mensen helpt om zeer energie zuinig te koken.
- De Vlissingse Stichting Ramro helpt Nepalezen om geen hout meer te stoken, maar biogas uit de mest van koeien te gebruiken.
- Winst van deze avond is: als er binnen de kerken maar over deze problematiek wordt gesproken.

Al Gore zei eens:

Het klimaat is een groot spiritueel probleem.

Deze discussie heeft alles te maken met geloofsvragen.

GESPREKSVRAGEN VOOR DE KERKEN BIJ BROCHURE 'ENERGIE VOOR DE TOEKOMST'

Vragen voor een avondvullende bijeenkomst

Thema's:

1. Duurzame energie, klimaatveranderingen zorg voor de schepping

- Heeft de zorg voor de aarde te maken met uw geloof? Op welke wijze horen het energiegebruik en de klimaatverandering bij elkaar?
- Hoe blijkt deze verantwoordelijkheid in het handelen van gelovigen, van kerken?
- Zorgen de kerken als consumenten, mede voor groene, duurzame energie in de toekomst? Kent u voorbeelden hiervan in ons land?
- Verdienen investeringen in werkgelegenheid voor duurzame vormen van energiewinning volgens u de voorkeur boven andere vormen?

2. Kerken pleiten voor een rechtvaardige verdeling van wereldwijd toegankelijke energie(bronnen).

- Is volgens u energieverbruik een privézaak, of kan de kerkelijke gemeente een bijdrage leveren aan het gezamenlijke energieverbruik?
- Wie zou volgens u de discussie moeten aankaarten over een meer rechtvaardige verdeling wereldwijd: de Wereldraad van Kerken, de VN, de politieke partijen, de regering, Greenpeace, de ontwikkelingslanden zelf, of nog anderen?

3. De kerken hebben een specifieke rol in het maatschappelijke debat rondom energie en doen een beroep op alle betrokken partijen voor omschakeling op groene en duurzame energievoorzieningen.

- Vaak wordt gezegd dat de kerken medeverantwoordelijkheid dragen voor het behoud van de schepping, omdat het gaat om zowel een Bijbelse opdracht als om het eigen lijfsbehoud. Wat is uw mening hierover?
- Vaak wordt het uitgangspunt aangehaald dat 'de vervuiler betaalt' ook al wordt dit beleid in de praktijk niet waargemaakt. Moeten de kerken de overheid en christelijke politieke partijen hier op aanspreken?

Vragen voor meer bijeenkomsten (2 à 3 avonden)

1. *Over een Bijbelse opdracht:*

- Voelt u zich verbonden met de Bijbelse opdracht van 'het beheren van de aarde'? Op welke wijze? Hoe krijgt dit in uw leven gestalte? Hoe verhoudt de mens zich volgens u tot de schepping?
- Lees Micha 6,8 of Jesaja 58. Wat betekent deze tekst voor u? Welke belemmeringen of knelpunten ziet U?

2. *Over de taak van de kerk:*

- Welke betekenis kan uw parochie of gemeente hebben voor de omgeving? Is het vooral een spirituele betekenis, of ook een sociale? Ook een economische? Ook een ecologische? Zou u vanuit uw kerkelijke gemeenschap groene en duurzame acties ondernemen? Hoe zou u die acties en/of bezinning gestalte willen geven?
- Zou u uw kerkenraad adviseren om te investeren in een GreenWheels-systeem? (gezamenlijke of individuele auto's op groene stroom)
- Welke kerkelijke initiatieven uit bijgaande lijst met tips (blz. 22) spreken u het meest aan? Kunt u aangeven welke u individueel en welke u collectief aan zou willen pakken?
- Wat vindt u van het idee om een 'groene diaken' aan te stellen in uw kerkelijke gemeenschap? (Een groene diaken kan zaken rondom energieverbruik van en binnen de plaatselijke kerk en duurzaamheid aanzwengelen en uitwerken)
- Zou u mee willen doen aan een initiatief waarbij windmolens op bestaande kerkelijk grondbezit worden geplaatst? (project 'kerken geven energie') of waarbij zonnepanelen worden geplaatst op geschikte kerkelijke daken?

3. Over individueel gedrag:

- Vindt u dat uw keuzes voor de wekelijkse boodschappen van betekenis zijn? Kiest u voor 'eerlijke' koffie en 'eerlijke' chocolade, voor groenten uit eigen omgeving, voor biologisch vlees? Waarom wel of waarom niet?
- Als u zich bijvoorbeeld in de Veertigdagentijd of in de Week van de Schepping bezint op uw plek in Gods wereld, spelen daarbij zorgen en angsten over de toekomst van de aarde een rol? Komen deze gevoelens ter sprake bij uw pastorale zorg?

Bij het organiseren van een themabijeenkomst over deze onderwerpen kunt u zich wenden tot een van de leden van het Zeeuws Sociaal-Ethisch Beraad (voorheen DISK) d.m.v. een email naar zseb2006@gmail.com.

GEBEDSDIENSTEN

In het kader van de bezinning op het gebruik van natuurlijke hulpbronnen en energie bieden we in een afzonderlijke brochure vier gebedsdiensten aan. Die kunt u gebruiken om het gesprek in de parochie of gemeente te ondersteunen. In deze uitgave staat de eerste viering.

De opbouw van de gebedsdiensten is vergelijkbaar (zie de eerste opgenomen viering).

De psalmgebeden worden afwisselend gebeden door voorganger en gemeente, of door twee groepen kerkgangers (linkerzijde en rechterzijde, mannen en vrouwen).

Voor het gebed om ontferming wordt verwezen naar een litaniegebed in Gezangen voor Liturgie.

Elke viering heeft een extra tekst die als alternatieve lezing of als overweging kan dienen. Voor de overweging kunt u kiezen voor stilte, voor de alternatieve tekst of een meditatieve tekst van de voorganger, of het uitspreken van enkele gedachten door de deelnemers aan de viering (zonder dat er een gesprek of discussie ontstaat).

Bij de voorbede kunnen de aanwezigen hun eigen intenties verwoorden.

In trefwoorden zijn bij de voorbede mogelijke thema's aangegeven voor de intenties.

Voor liedsuggesties, zie blz. 21

De gebedsdiensten vertrekken vanuit de verwondering om de schepping. De onderscheiden thema's zijn:

- **Gebed omwille van de Schepping**
- **Verbond**
- **Op Gods berg**
- **Luisteren naar het hart**

Gebed omwille van de schepping

Begroeting

Psalmgebed uit psalm 8

- a Heer, onze Heer,
hoe machtig is uw naam, allerwegen op aarde.
- b Heer, onze Heer,
hoe machtig is uw naam, allerwegen op aarde.
- a Gij die uw majesteit toont aan de hemel,
Gij opent de mond van weerloze kinderen,
- b en dan klinkt een lied dat uw vijand beschaamt,
en brengt Gij uw tegenstanders tot zwijgen.
- a Als ik kijk naar de hemel, het werk van uw vingers,
de maan en de sterren die Gij hebt bevestigd,
- b wat is dan de mens dat Gij aan hem denkt,
de zoon van Adam, dat hij U ter harte gaat.
- a Toch hebt Gij hem bijna een God gemaakt,
en hem met glorie en luister gekroond.
- b Gij doet hem het werk van uw handen beheren,
en alles hebt Gij aan zijn voeten neergelegd.
- a schapen en runderen, alles en alles,
en ook de dieren in het vrije veld
- b de vogels van de hemel, de vissen van de zee,
al wat er wandelt op de paden van het water.
- a Heer, onze Heer,
hoe machtig is uw naam, allerwegen op aarde.
- a+b Zoals het was in het begin en nu en altijd,
en in de eeuwen der eeuwen, Amen.

Inleiding in de viering

Gebed om ontferming

(bv Litaniegebed Gezangen Voor Liturgie 216)

Openingsgebed

Goede God, U die ons tot leven riep,
U brengt ons hier bijeen.
Maak ons open voor uw Woord, God,
doe ons beseffen dat alle leven voortkomt uit U.
Help ons behoedzaam uw schepping beheren,
en doe ons U herkennen in al wat is en in ieder die wij ontmoeten.
Laat ons zo bouwen aan uw rijk van vrede,
deze dag en alle dagen, tot in de eeuwen der eeuwen.
Amen.

Lezing: Genesis 2:4b-8a,15,18-25

In de tijd dat God, de Heer, aarde en hemel maakte, groeide er op de aarde nog geen enkele struik en was er geen enkele plant opgeschoten, want God, de Heer, had het nog niet laten regenen op de aarde, en er waren geen mensen om het land te bewerken; wel was er water dat uit de aarde opwelde en de aardbodem overal bevloede. Toen maakte God, de Heer, de mens. Hij vormde hem uit stof, uit aarde, en blies hem levensadem in de neus. Zo werd de mens een levend wezen. God, de Heer, legde in het oosten, in Eden, een tuin aan en daarin plaatste hij de mens die hij had gemaakt. God, de Heer, bracht de mens dus in de tuin van Eden, om die te bewerken en erover te waken. God, de Heer, dacht: Het is niet goed dat de mens alleen is, ik zal een helper voor hem maken die bij hem past. Toen vormde hij uit aarde alle in het wild levende dieren en alle vogels, en hij bracht die bij de mens om te zien welke namen de mens ze zou geven: zoals hij elk levend wezen zou noemen, zo zou het heten. De mens gaf namen aan al het vee, aan alle vogels en alle wilde dieren, maar hij vond geen helper die bij hem paste. Toen liet God, de Heer, de mens in een diepe slaap vallen, en terwijl de mens sliep nam hij een van zijn ribben weg; hij vulde die plaats weer met vlees. Uit de rib die hij bij de mens had weggenomen, bouwde God, de Heer een vrouw en hij bracht haar bij de mens. Toen riep de mens uit: 'Eindelijk een gelijk aan

mij, mijn eigen gebeente, mijn eigen vlees, een die zal heten: vrouw, een uit een man gebouwd.'

Zo komt het dat een man zich losmaakt van zijn vader en moeder en zich hecht aan zijn vrouw, met wie hij één van lichaam wordt. Beiden waren ze naakt, de mens en zijn vrouw, maar ze schaamden zich niet voor elkaar.

Psalmgebed (psalm 23)

- a Mijn herder is de Heer,
nooit zal het mij aan iets ontbreken.
- b Hij brengt mij naar grazige weiden,
daar mag ik rusten aan de waterkant.
- a Zo kom ik verkwikt weer tot leven
om verder te reizen aan zijn hand.
- b Al moet ik door duistere dalen,
ik ben niet bang meer in het vreemde land.
- a Onder zijn hoede voel ik mij veilig:
Hij is steeds bij mij, ik ben in zijn hand.
- b Hij nodigt mij uit aan zijn tafel,
en allen die tegen mij zijn gekant,
- a moeten het aanzien dat Hij mij wil zalven,
dat Hij mijn beker vult tot de rand.
- b Overall komen geluk en genade
mij tegemoet van alle kant.
- a En altijd keer ik terug naar mijn Herder,
tot in lengte van dagen blijf ik in zijn hand.
- b Eer aan de Vader en de Zoon
en aan de heilige Geest.
- a+b Zoals het was in het begin en nu en altijd,
en in de eeuwen der eeuwen. Amen.

Lezing: Mattheus 4:1-11

In die tijd werd Jezus door de Geest meegevoerd naar de woestijn om door de duivel op de proef gesteld te worden. Nadat Hij veertig dagen en veertig nachten had gevast, had Hij grote honger. Nu kwam de beproever naar Hem toe en zei: 'Als u de Zoon van God bent, beveel dan die stenen in broden te veranderen.' Maar Jezus gaf hem ten antwoord: 'Er staat geschreven: "De mens leeft niet van brood alleen, maar van ieder woord

dat klinkt uit de mond van God.” Vervolgens nam de duivel Hem mee naar de heilige stad en zette Hem op het hoogste punt van de tempel. Hij zei tegen Hem: ‘Als U de Zoon van God bent, spring dan naar beneden. Want er staat geschreven: “Zijn engelen zal Hij opdracht geven om U op hun handen te dragen, zodat U uw voet niet zult stoten aan een steen.” Jezus antwoordde: ‘Er staat ook geschreven: “Stel de Heer, uw God, niet op de proef”. De duivel nam Hem opnieuw mee, nu naar een zeer hoge berg. Hij toonde Hem alle koninkrijken van de wereld in al hun pracht en zei: ‘Dit alles zal ik U geven als U voor mij neervalt en mij aanbidt.’ Daarop zei Jezus tegen hem: ‘Ga weg, Satan! Want er staat geschreven: “Aanbid de Heer, uw God, vereer alleen Hem.” Daarna liet de duivel Hem met rust, en meteen kwamen er engelen om voor Hem te zorgen.

(stille) Overweging

Voorbede

- dat we leven uit verwondering om de schepping;
- dat we God herkennen en eren in de natuur en in elkaar;
- dat we behoedzaam omgaan met de aarde;
- dat we weerstand bieden tegen bekoringen van macht en pracht en praal;

Onze Vader

Psalmgebed (naar psalm 67)

- a Wees ons genadig, koester ons,
laat ons toch leven onder uw zegen,
- b geef ons uw licht, dat wij herleven,
dat wij goed weten dat U komt.
- a Wees onze zegen, wees ons nabij,
in uw handen leven wij.
- b Doe dalen vrede, roep uit uw recht,
doe toch verstommen oorlogskreten,
- a dat in ons hart wij mogen weten
dat U het bent, dat U het zegt.
- b Wees onze zegen, wees ons nabij

Alternatieve teksten en gezangen voor de gebedsdiensten

Schriftlezingen:

Job 37, 14-24

Job 38, 4 –38

Psalmen

Psalm 126

Psalm 139

Psalm 148

Gezangen:

Wat in stilte bloeit (Verzameld liedboek 868)

De woorden die wij spraken (Verzameld liedboek 526)

Het lied van de vloed (Verzameld liedboek 288)

Overal zijt Gij (Gezangen voor liturgie 515)

Gezegend die de wereld scheidt (Gezangen voor liturgie 603)

Hoor. Maar ik kan niet horen (Gezangen voor liturgie 618)

Hoort hoe God met mensen omgaat (Gezangen voor liturgie 619)

Teksten:

Tekst Franciscus: (Zonnelied) Loflied op de schepping

Tekst toegeschreven aan Franciscus: Heer, maak mij tot een werktuig van uw vrede

Tekst/lied Iona: Sluit je niet op (Bundel 'Opstaan' nr 26)

Tekst/lied Iona: Wie gaf de regenboog zijn kleuren (Bundel 'Opstaan' nr 36)

Voor aanvragen van de brochure Vier Gebedsdiensten, zie achterzijde.

PRAKTISCHE TIPS

Wat kunnen kerkmensen individueel/thuis doen aan duurzame energie?

Vastentijd/veertigdagentijd veronderstelt, dat je je zelf iets ontzegt om je ervan bewust te maken in welke luxe positie je soms verkeert. Als je dan de koppeling met milieu en duurzaamheid wilt maken, denk je al gauw aan besparen.

- Minder lang douchen.
- Verwarming tikje lager en dikke trui aan.
- Wassen op een lagere temperatuur.
- Droogtrommel niet meer gebruiken.
- Auto een week laten staan.
- Eén of twee dagen per week geen vlees eten.¹
- Maak je eigen energie met zonnepanelen. Informeer bij de gemeente naar mogelijke subsidie.
Zie ook: www.meermetminder.nl.
- Kies voor groene stroom. Sluit daarvoor een contract met uw energieleverancier.
- Zet apparaten met een stand-by (TV, computer etc.) volledig uit: het lichtje kost U per maand toch €10,- en het is brandgevaarlijker.
- Nodig eens een weerman/-vrouw uit over het thema klimaatverandering, richt in de hal van uw kerk een milieuhoekje in en/of stel een 'groene diaken' aan.

---

¹ Dit punt vraagt enige uitleg: Voor de productie van veevoer wordt soja geteeld in Latijns-Amerika. Daarvoor wordt regenwoud gekapt. Dat is slecht voor de CO2 huishouding. Voor één kilo vlees is tien kilo veevoer nodig. Ook uit oogpunt van het wereldvoedselvraagstuk zou je minder vlees moeten eten. Verder stoot een koe enorme hoeveelheden broeikasgas uit. Als we daar werkelijk iets aan willen doen, zullen we ook naar een lagere vleesconsumptie moeten.

Wat kunnen gemeenten/parochies doen aan duurzame energie?

- Maak je eigen energie met zonnepanelen en zonneboilers.
- Vervang alle gloeilampen door spaarlampen.
- Gebruik groene stroom.
- In het toerustingswerk wordt blijvend aandacht besteed aan duurzaamheid.
- Doe de duurzaamheidscan, die u vindt in “Op het leven”, zie beneden.
- Let bij beleggen van gelden op duurzaam investeren.

Nuttige adressen:

Kerk en milieu: www.kerkenmilieu.nl

Zeeuwind: www.zeeuwind.nl

Zeeuwse Milieufederatie: www.zmf.nl

Delta: www.delta.nl

DISK: www.disk-arbeidspastoraat.nl

Meer met minder: www.meermetminder.nl

Oikos: www.stichtingoikos.nl

Leestips:

- Artikel 'De groene kerk': Uit het tijdschrift RKKERK.nl, Blad voor katholiek Nederland, jrg. 8, nr. 16, 15 okt. 2010; themanummer, getiteld 'Kerk en Duurzaamheid'. (kopie via ZSEB verkrijgbaar)
- Brochure 'Op het leven' (uitgave: special van DISK, 4^e kwartaal 2008) met voor uw gemeente een zgn. QuickScan om te onderzoeken op hoeveel punten uw kerk duurzaam is.
- Brochure 'Kwetsbaarheid, verantwoordelijkheid en moed', Klimaatverandering: het moment van de waarheid' (uitgave: Raad van Kerken Nederland 2009, zie website www.raadvankerken.nl)
- Boekje 'Levend huis' (uitgave: Kok Kampen, ISBN = 978 90 435 1531 3) teksten over ecospiritualiteit en schepping.
- Brochure 'Op goede voet met de aarde en op eerlijke voet met het Zuiden' (uitgave: VODO, Brussel, via website: www.vodo.be).
Werkmateriaal voor groepen over de ecologische voetafdruk.

Het Zeeuws Sociaal-Ethisch Beraad is opgericht in het voorjaar van 2006 en valt onder de verantwoordelijkheid van de Provinciale Raad van Kerken Zeeland.

In beperkte vorm zet het de werkzaamheden van het Arbeidspastoraat-DISK (Dienst in de Industriële Samenleving vanwege de Kerken) voort.

Het ZESB organiseert regelmatig symposia rond sociaal-ethische vraagstukken. Andere activiteiten zijn bedrijfsbezoeken en jaarlijks een leeskring rond een belangrijk boek.

U kunt het ZSEB bereiken via het e-mailadres: zseb2006@gmail.com.

Meer exemplaren van deze brochure en de brochure Vier Gebedsdiensten zijn aan te vragen bij de Provinciale Raad van Kerken Zeeland (raadvankerkenzld@gmail.com) of bij het dekenaat Zeeland (dek.zeeland@bisdombreda.nl), maar u kunt ze ook downloaden via www.protestantszeeland.nl.